

Milko Poštrak

Socialno delo z ranljivimi mladostniki v njihovem prostem času v Sloveniji v obdobju 1975–1990

V prispevku so predstavljeni koncepti, teorije in opredelitve analitskega pojma prosti čas. Prosti čas avtor poveže s koncepti in spoznanji s področja preučevanj mladinskih kultur ali subkultur. To so namreč poskusi razrešitve kolektivno zaznanih protislovij vsakdanjega življenja mladostnikov. Ti poskusi razrešitev, odzivov na stiske in težave v življenjskem svetu ranljivih mladostnikov so hkrati tudi znamenje, sporočilo, da se nekaj dogaja v njihovem življenjskem svetu. Spoznanja in ugotovitve s področja preučevanj prostega časa in mladinskih subkultur ustvarjajo kontekst socialnega dela z ranljivimi mladostniki. Prosti čas in strategije življenja, ki jih razvijajo ranljivi mladostniki v njem, so namreč prostor in priložnost za navezovanje stikov in vzpostavitev socialnodelovnega odnosa z ranljivimi mladostniki. V drugem delu prispevka je predstavljen določen segment dejavnosti strokovnjakov od sedemdesetih do devetdesetih let 20. stoletja s takrat Višje šole za socialne delavce na področju prostočasnih dejavnosti mladih. Te dejavnosti so se opirale na izkušnje teoretskih in konceptualnih premikov in novih premislekov v družbenih vedah, tudi kot posledica družbenih gibanj in na sploh družbenih sprememb v drugi polovici šestdesetih let 20. stoletja.

Ključne besede: mladina, subkulture, socialno delo, življenjski slogi, preventiva.

Doc.dr. Milko Poštrak je profesor na Fakulteti za socialno delo. Kontakt: miloslav.postrak@fsd.uni-lj.si

Social work with vulnerable youngsters in their leisure time in Slovenia in 1975–1990

Concepts, theories and definitions of the analytical concept of leisure are reviewed. The author connects free time with concepts and theories developed in the field of youth culture or subculture studies. These are attempts to resolve the collectively perceived contradictions of the daily lives of youngsters. These attempts at resolving, responding to the hardships and problems in the life world of vulnerable youngsters are also a signal and sign that something is happening in their life world. Knowledge and findings from the field of leisure and youth subcultures are then used as a starting point in the context of social work with vulnerable youngsters. The leisure time and life strategies developed by vulnerable youngsters within it are a place and an opportunity where we can make contact and establish a social work working relationship with vulnerable youngsters. In the second part of the paper, a specific segment of the activities of professionals from the 1970s to the 1990s from High School of Social Workers in Ljubljana in the field of youth leisure activities, is summarised. These approaches were based on the experience of theoretical and conceptual shifts and new considerations in social sciences, also as a result of social movements and social change in general in the second half of the 1960s.

Key words: youth, subcultures, social work, life style, prevention.

Milko Poštrak is an Assistant Professor at the Faculty of Social Work, University of Ljubljana. Contact: miloslav.postrak@fsd.uni-lj.si

Uvod

Ob stoletnici Univerze v Ljubljani obhajamo tudi petinšestdesetletnico ustanovitve Šole za socialne delavce. Ob tem mineva šestdeset let od izida prve knjige s področja socialnega dela v Sloveniji. To je knjiga Katje Vodopivec, *Priročnik iz metodike socialnega dela* (Vodopivec, 1959). Pisala je tudi o življenjskih razmerah »delinkventne mladine« (prim. Skaberne, 1960; Poštrak, 1987), torej ranljivih mladostnikov, mladostnikov s številnimi izzivi ali mladostnikov s tveganimi ravnanji. Leta 1960 je bila šola za socialne delavce uvrščena v sistem visokošolskega izobraževanja in preimenovana v Višjo šolo za socialne delavce.

Leta 1976 je postala članica Univerze v Ljubljani. Leta 1992 je sledil prehod na štiriletni program in preimenovanje v Visoko šolo za socialno delo, leta 2003 pa preobrazba v Fakulteto za socialno delo. V tistem času se je vzpostavil tudi modul Socialno delo z mladimi.

Zgodovina izobraževanja za socialno delo je povezana z razvijanjem teorij, konceptov, metod, tehnik in praktičnih pristopov pri socialnem delu z mladimi. Hkrati je tudi moja osebna zgodovina štiridesetletne povezanosti z Višjo šolo za socialne delavce, zdaj Fakulteto za socialno delo, in strokovne dejavnosti socialnega delavca – torej ukvarjanje s študijami subkultur in preučevanjem življenjskih slogov mladih – tesno povezana s temi vprašanji. Zato menim, da je ustrezno, da ob omenjenih obletnicah izkoristim priložnost in pregledam del dosedanjega dogajanja na tem področju, ki se navezuje na omenjene vidike. Zato se bom osredotočil na obdobje od sredine sedemdesetih let do devetdesetih let 20. stoletja. Sredi sedemdesetih let so se namreč v Sloveniji – »na robu družbene pozornosti...« (Mesec, 1990, str. 5) – zgodili pomembni prelomi tudi na »področju dela z mladino« (prim. Mesec, 1990, str. 5; Stritih, 1992, str. 167). Tisto dogajanje je tesno povezano s takratno Višjo šolo za socialne delavce, poznejšo Fakulteto za socialno delo.

Pozornost bom namenil analitskim pojmom, kot so prostočasne dejavnosti mladih, življenjski slogi mladih in ranljivi mladostniki.

Z vidika socialnega dela me v okviru prostega časa zanimajo predvsem štiri vprašanja:

1. Kako lahko pojmuje mo prosti čas mladih in njihovo mesto v njem?
2. Kakšne načine življenja ali pre/živetja razvijajo in kako se ti načini kažejo in udejanjajo v kontekstu prostega časa?
3. Kakšen je družbeni položaj določenih posameznikov, družbenih skupin in skupnosti? V našem primeru imamo v mislih t. i. ranljive mladostnike, mlade s številnimi izzivi ali mladostnike s tveganimi ravnanji.
4. Kakšne pristope uporabljamo socialni delavci pri delu z uporabniki v kontekstu prostega časa?

Prosti čas mladih

Različne vede preučujejo različne vidike »nove realnosti«, kot je prosti čas poimenoval francoski sociolog Dumazedier (prim. Lešnik, 1982, str. 45). Čer-nigoj-Sadar (1991, str. 14) navaja opredelitev Dumazediera:

Prosti čas se sestoji iz številnih aktivnosti, prek katerih posameznik lahko izrazi svojo lastno svobodno voljo – po počitku, zabavi, izpolnjevanju svojega znanja, izboljšanju svojih sposobnosti ali po povečanju svojega prostovoljnega sodelovanja v družbenem življenju – potem, ko je opravil svoje poklicne, družinske in socialne obveznosti.

Ta preprosta opredelitev je jasno razločila »prosti čas« od najrazličnejših »obveznosti« in determinirala številna razmišljanja, ki so izšla iz te distinkcije. Tudi naslov knjige Azre Kristančič (2007) je pomenljiv: *Svoboda izbire – moj prosti čas*. Tako pojmovan analitski pojem »prosti čas« izraža družboslovno strukturiranje časa v industrijskih družbah. Lešnik (1982, str. 16), recimo, meni:

Posebne problema prostega časa ni bilo, dokler je bil človek pristno povezan z naravo in je živel zlito z naravnimi procesi, kakor so pač potekali. Iz take ukleščeniosti pa se je odtrgal, ko je s svojo ustvarjalnostjo spreminjal načine proizvodnje, razvijal orodje in tehnično obvladoval tudi čas, ga ujel z merilnimi napravami in začel usmerjati in določati kot merilo storilnosti.

Nevenka Černigoj-Sadar (1991, str. 13) povzema v podobni smeri:

Vsako obdobje družbenega in tehnološkega razvoja ima svoje značilnosti v pojmovanju časa, ki naj bi bil namenjen tistim aktivnostim, ki niso neposredno povezane s preživetjem. Dokler je človek živel v sožitju z naravo, ji je bil podrejen in je svoje ravnanje usklajeval z njenim ritmom, posebnega problema prostega časa ni bilo.

Mirjana Ule (Ule, Rener, Mencin Čeplak in Tivadar, 2000, str. 62) nadaljuje:

Prosti čas je v sodobnih družbah vse bolj čas, ki ga človek uporablja za svojo regeneracijo, za nadomeščanje identitetnih izgub, ki nastajajo na drugih področjih življenja. To je čas za razreševanje konfliktov v socialni sferi, za druženje in vzdrževanje socialnih mrež, ki so posamezniku nujna opora.

Prosti čas je tudi pomembno prispeval k osnovanju mladosti kot samostojnega življenjskega obdobja in k sociokulturnemu osamosvajanju mladih.

Lešnik (1982, str. 54) je prosti čas opredelil kot »pomemben dejavnik vzgoje«.

Pedagogika prostega časa ni nekakšna druga pedagogika, temveč je sestavina pedagogike v najširšem pomenu besede, ki ni namenjena le vzgoji otrok, temveč odseva v celoten razvoj človeka. (Lešnik, 1982, str. 57)

O prostem času kot »dejavniku vzgoje za življenje« piše tudi Azra Kristančič (Kristančič 2007, str. 42–43). Lešnik (1982, str. 18) navaja, da je prosti čas »del naše vsakdanjosti ter odsev okoliščin in osebnosti«. Tudi Chris Rojek (1995, str. 1) meni, da prostega časa ne moremo ločiti od preostalega življenja in trditi, da ima svoje »zakone«, »nagnjenja« in »vzorke«. Družbene okoliščine, ki jih omenja Lešnik, lahko analiziramo tudi s pomočjo koncepta kapitalov, ki ga je razvijal Bourdieu (1984, str. 114; Dragoš in Leskošek, 2003, str. 43–46): socialni, kulturni in ekonomski kapital. Kulturni kapital kot objektiviran kulturni kapital, torej materialni in virtualni izdelki, definirani kot umetniški; kot institucionaliziran kulturni kapital, recimo število kulturnih ustanov; in kot personificiran kulturni kapital, torej s socializacijo in inkulturacijo pridobljene in ponotranjene kulturne dobrine. Te vidike lahko povežemo s kulturološkimi študijami mladinskih subkultur, v katerih so se avtorji osredotočali na vprašanja ustvarjalnosti in – vsaj poskusov – oblikovanja lastnih izvirnih življenjskih slogov mladih (prim. Brake, 1984). Nekateri so se še posebej ukvarjali z odklonskimi (prim. Tomc 1994) in prestopniškimi oblikami vedenja mladih (prim. Šelih, 2000). Ekonomski kapital so pri Bourdieuju dohodki in premoženje, to pa tudi zaznamuje način preživljanja prostega časa. Materialni vidiki, revščina in z njo povezana socialna izključenost so prav tako eni od bolj razširjenih in obravnavanih vidikov življenjskih svetov ranljivih mladostnikov (prim. Ule, Rener, Mencin Čeplak in Tivadar, 2000). In pa socialni kapital, ki označuje interakcijske lastnosti mrež, ki posameznikom olajšujejo ali pa otežujejo dosegljivost

in rabo različnih kapitalskih virov. Socialni kapital v našem primeru pomeni, s kom oseba preživlja prosti čas.

Metka Kuhar (2007, str. 466) s tem v zvezi – posebej v zvezi z ekonomskim in tudi s socialnim kapitalom – navaja eno od »pasti« pri preživljanju prostega časa mladih:

Komercializacija prostočasnih aktivnosti ustvarja dodatne socialne neenakosti in izključenosti. Številne industrije nenehno proizvajajo izdelke, storitve, dejavnosti, s katerimi želijo napolniti prosti čas mladih. [...] Tisti [mladi], ki pa si zaradi slabega materialnega stanja različnih prostočasnih izdelkov in aktivnosti ne morejo privoščiti [...], se pogosto počutijo prikrajšani. Mladi iz družin višjega sloja imajo več možnosti, da izkoristijo poučne izkušnje, ki jih nudijo številne prostočasne dejavnosti [...].

Chris Rojek (1995, str. 1) se je deklarirano poskušal odmakniti od opredeljevanja prostega časa, ki »sledi praksi zdravega razuma in povezuje prosti čas s pojmi, kot so ‚svoboda‘, ‚izbira‘ in ‚zadovoljstvo z življenjem‘«, in kar je pripisoval funkcionalističnim piscem, kot so – kot pravi (Rojek, 1995, str. 193) – Dumazedier in Parker. Zanimivo, da je bil tudi Rudi Lešnik, sicer v drugem teoretskem kontekstu – očitno je izhajal iz marksistične ideologije in je preučeval »prosti čas v socialistični samoupravni družbi« (Lešnik, 1982, str. 40) – na začetku sedemdesetih let 20. stoletja proti

nesprejemljivim [in] nevzdržnim pragmatističnim tezam, [...] zlasti značilnih za nekatere ameriške raziskovalce [...] ki so proučevali prosti čas nekako ločeno od ideoloških in družbenih sprememb in se ozirali predvsem na demografske in urbanistične dejavnike ali razglašali skrajni individualizem, da je prosti čas vprašanje posameznika, kakorkoli ga že uporabi. (Lešnik, 1982, str. 46)

Tisto, kar Lešnik imenuje »nevzdržne pragmatične teze«, je Rojek poimenoval »zdravi razum« (Rojek, 1995, str. 1) in »funkcionalizem« (ibid, str. 193). Rojek se je želel odmakniti od pogledov, ki so v »središče« prostega časa umeščali »pobeg od realnosti«, »izbiro«, »svobodo« in podobno, zato je svoje podjetje poimenoval »razsrediščenje« (ang. *decentring*) (Rojek, 1995, str. 1). Izraz je vzel iz različice fenomenološke filozofije, ki jo ponazarjata de Man in Derrida (Rojek, 1995, str. 131). Ta pojem je uporabljal v dveh različnih pomenih.

Prvič: da bi pokazal, da, če želimo ustrezno razumeti prosti čas/brezdelje, ne bomo začeli s samim pojmom – ki bi ga kot takega pojmovali kot stvar-po-sebi – temveč moramo začeti s kontekstom, v katerem ta stvar-po-sebi postane ‚objekt‘, ‚tema‘, ‚problem‘ ali kakorkoli jo že poimenujemo. Koncept prostega časa moramo raziskovati in razumeti v kontekstu posameznih kultur. (Rojek, 1995, str. 2)

In kot drugo (ibid.):

Rad bi opozoril na dejstvo, da so posamezne kulture prostemu času pripisale specifične pomeni. V kontekstu kapitalizma in moderne je močna težnja, da se prosti čas/brezdelje poveže z »resnično izkušnjo«, samoudejanjanjem, pobegom od realnosti in svobodo. [...] V času postmoderne pa je veliko večje zanimanje za ločevanje teh povezav in pomenov od pojma prosti čas.

Rojek se sicer zaveda protislovnega položaja, v katerem je, da namreč poskuša tudi sam iz konteksta lastne kulture in konceptov povedati nekaj o prostem času, a se mu kljub temu zdi smiselno predstaviti nekaj ključnih zamisli, ki jih pojmuje kot najpomembnejše za razumevanje pojma prosti čas. V nadaljevanju pretrese različne družboslovne koncepte od moderne do postmoderne. V kontekstu moderne primerja Marxove in Webrove razlage kapitalizma oziroma konteksta industrijske družbe, ob tem pa omenja tudi za nas pomenljiv nastavek, ko se naveže na stališče Karla Marxa (1852), da je »delo ustvarilo človeka«: »Skozi naše dejavnosti ustvarjamo sami sebe in našo zgodovino«. A Marx (1852, str. 1) izrecno zapiše:

Ljudje ustvarjajo svojo lastno zgodovino, vendar tega ne počnejo, kakor se jim zljubi; tega ne počnejo v okoliščinah, ki so si jih sami izbrali, temveč v obstoječih okoliščinah, danih in prenesenih iz preteklosti.

Rojek opozarja: ko Marx govori o tem, da je »delo ustvarilo človeka«, kajpak ni mislil na »odtujeno mezdno delo« v kapitalizmu ali v industrijskih družbah, temveč na naše ustvarjalne dejavnosti:

V marksistični sociologiji je želja po delu povezana s samoodkrivanjem in oblikovanjem človeka. Z našimi dejavnostmi se ustvarjamo in delamo našo lastno zgodovino. Takšna razlaga pojma delo je povezala akt dela z ustvarjalnostjo in z uresničitvijo želje. Mezdno delo v kapitalizmu pa – za Marxa – blokira ustvarjalnost in odtuji željo. (Rojek, 1995, str. 14–16)

Marx je s tem ponudil podlago za to interpretacijo: človek je odtujen svojemu delu. Njegov prosti čas pa ni nasprotje odtujenemu delu, temveč v prostem času prav tako odseva (izhodiščna) odtujenost. Človek je torej odtujen tudi svojemu prostemu času. Tega si je prisvojila industrija zabave. Iz tega zornega kota je človek zgolj pasiven uporabnik ponudbe industrije zabave. Takšno stališče poznamo predvsem iz frankfurtske kritične teorije družbe. Kot se izrazi Rojek (1995, str. 17): »Avtorji frankfurtske šole niso množicam ponujali nobene možnosti pobega.« Ne preseneča, da je Rudi Lešnik (1982, str. 18) poudarjal: »Prosti čas ni namenjen begu od resničnosti ...« Zanj je bil prosti čas namenjen izpolnitvi

marksistične vizije, da se prosti čas uporabi kot možnost človekovega oblikovanja, duševnega razvoja, izpolnjevanja socialnih funkcij, navezovanja družabnih stikov, proste igre fizičnih in duševnih človekovih sil, hkrati pa kot disponiran čas, ki naj ga posameznik in družba koristno izrabita. (Lešnik, 1982, str. 53)

Rojek nadaljuje, da so nekateri vidiki moderne očitni tudi v postmoderni. Dodaja, da je še vedno stvar razprave, ali živimo v času postmoderne ali v času prehoda. Vsekakor je čas, ki ga mnogi opisujejo kot postmoderna, poln tako različnih, tudi izključujočih se konceptualnih ali kar paradigmatičnih pogledov, da nikakor ne moremo govoriti o homogenem obdobju, čeprav bi ga nekateri želeli homogenizirati. Rojek piše o fenomenologiji prostega časa/brezdelja, o vsakdanjem življenju, o izhodišču naivnega ali izkustvenega subjekta (Rojek, 1995, str. 104) in o tem, da lahko v kontekstu postmoderne obravnavamo prosti čas kot izraz jezika (*ibid.*: 131). Ob tem se sprašuje, kdo lahko ugotovi,

kaj so »resnične potrebe« ljudi v prostem času in kako organizirati takšne prostočasne dejavnosti, ki bodo zadovoljevale te potrebe (*ibid.*: 132). Kako torej ugotoviti, kako se razlage družbene realnosti, ki jih izdelajo posamezniki, skladajo z »resničnostjo«.

Ob tem navaja Goffmana (*ibid.*: 105), ki pravi:

Izhajam iz dejstva, da je lahko nekaj, kar je iz zornega kota posameznika videti kot resnično dogajanje, v resnici šala, sanje, nezgoda, pomota, nesporazum, prevara, gledališka predstava ipd.

V zvezi s tem Brian Belton (2010, str. 17), ki deklarirano izhaja iz okvira radikalnega mladinskega dela, omenja znane zagate narativnih pristopov in razlag:

Dejstvo, da sem v zaporu, naj ne bi bil resničen problem, temveč bi naj moje težave izvirale iz načina, kako mislim o sebi v zaporu oziroma kako ga zaznavam. [...] V praksi to pomeni, da bi naj verjel, da bom s »preokvirjenjem« svojega položaja tega tudi zares spremenil. [...] Lahko se pretvarjam, da ne stradam, vendar to ne pomeni, da ne bom umrl zaradi lakote.

Nekaj malega sem o tem v kontekstu socialnega dela pisal na drugem mestu (prim. Poštrak, 2018, str. 135–136).

V nadaljevanju Belton (2010, str. XIII) razpravlja o vprašanih:

Kdo odloča, da ljudje potrebujejo »obogatitev« svojih življenj? Kdo torej odloča, kaj je »kakovostno« in »aktivno« in kaj »potrošniško« in »pasivno« preživljanje prostega časa? Kaj je »pozitivna intervencija«? Zakaj in kdo sklepa, da ljudje potrebujejo motiviranje, organiziranje in navduševanje?

In nadaljuje v znanem kontekstu: »intervencija« in »povabilo« nista eno in isto:

Menim, da mora biti mladinsko delo bolj dialektično kot dialoško, v pomenu, da v praksi težimo k razvijanju lastnih zamisli in zamisli tistih, s katerimi delamo, da bi ustvarili nekaj, kar je (za nas in zanje) nov pogled, razumevanje in delovanje v svetu. (Bolton, 2010, str. XIV)

Poleg tega poudarja razliko med željami in potrebami ljudi:

Večkrat nimamo jasne zamisli o tem, kaj hočemo. Včasih, ko dobimo tisto, kar smo mislili, da hočemo, ugotovimo, da pravzaprav tega sploh nismo hoteli. (Bolton, 2010, str. 4)

Kako torej ugotavljati, kaj zares potrebujemo? Ob tem ugotavlja, da smo kolonizirali večino naših institucij (izobraževalne, zdravstvene in podobno; ne omenja sicer eksplicitno socialnih institucij, a jih lahko mirno dodamo – opomba avtorja) in da ljudem ponujamo storitve in dejavnosti teh institucij (*ibid.*, str. 5), ne da bi raziskali njihov življenjski svet in skupaj z njimi soustvarjali zelene izhode ... »Strokovno znanje je ozko znanje,« uporabniki pa so v takem kontekstu potisnjeni v »položaj odvisnosti, pasivnosti, apatičnosti, tako v političnem kot v socialnem pogledu« (*ibid.*, str. 7).

V zvezi z nadzorstveno vlogo socialnih delavcev in drugih skrbstvenih poklicev omenimo, da Rojek (1995, str. 13) piše, da je Henry Ford

zaposlil množico socialnih delavcev, da so na domovih delavcev preverjali, ali je njihov način preživljanja prostega časa v moralnem sozvočju z racionalnimi pričakovanji korporacij.

Navedeno je zgolj nadaljevanje že dolgo navzočih programov socialne kontrole, trdi Rojek. Po njegovem v ta okvir sodijo tudi razne mladinske organizacije in združenja, kot so športni in kulturni programi za mlade, tudi skavtske in taborniške organizacije (Rojek, 1995, str. 14). Dve najbolj znani organizaciji z začetka 20. stoletja sta bili angleški skavti in nemški wander-vogel (Gillis, 1999, str. 143; Tomc, 1989, str. 33–34).

Belton (2010) opozarja, da je ambicija poklicnih mladinskih delavcev, da bi »spreminjali« uporabnike in njihov življenjski svet, še en vidik kolonizatorske dejavnosti strokovnjakov, ki se imajo za »eksperte«, uporabniki pa tako postanejo predmet »kulturnega napada«. In nadaljuje:

Kaj lahko torej storimo? Za začetek moramo preoblikovati našo vlogo kot vlogo strokovnjakov, ki delamo v skupnosti. V nasprotju s tem, kar nekateri mladinski delavci mislijo, nismo v položaju, da bi spreminjali svet; težko celo spremenimo opis lastnega delovnega mesta! Vendar lahko sprožimo ponovni razmislek o našem osebnem/poklicnem položaju. (Belton, 2010, str. 9).

Da se na primer iz preganjalcev (prim. Mrgole, 1999) prelevimo v spoštljive in odgovorne zaveznike in podpornike (Čaćinovič Vogrinčič, Kobal, Mešl in Možina, 2005, str. 8; Poštrak, 2015, str. 270). Belton (2011, str. 32) pravi: »Vedno sem pojmoval svojo poklicno vlogo kot nekoga, ki resnično ‚pomaga‘ ali ‚podpira‘.« Videti nekoga kot »ranljivega« je lahko »pokroviteljsko« (ibid, str. 40). »Videti jih moramo kot ljudi, polne potencialov, ki nas lahko poučijo o sebi, kot lahko mi poučimo njih o nas« (ibid, str. 91). Podobno trdi tudi Azra Kristančič (1995, str. 11):

Spoštovanje omogoča ustvarjalnejše in bolj zadovoljive vzajemne odnose. S tem ko spoštujemo klientovo osebnost, mu pomagamo, da sprejme sama sebe kot človeka, ki raste in se razvija ter pridobiva nove zmožnosti ter sposobnosti znajti se v realnosti vsakdanjega življenja. Spoštovanje osebnosti v svetovalnem odnosu kaže svetovalec tako, da ne ogroža sogovornika, ga ne kritizira in ne presoja pravilnosti ali nepravilnosti njegovega vrednotenja in norm.

Naši poklicni nameni v zvezi s spremembami bi naj bili usmerjeni v to, da »v procesu našega dela z uporabniki omogočimo možnost spremembe« (Belton, 2010, str. 23). Belton sklene: »Prispevajmo k razvojnim procesom dane kulture – da smo del njene spremembe, ne pa, da jo želimo spremeniti« (ibid, str. 28).

Metka Kuhar (2007, str. 456) je zapisala:

Prosti čas velja tudi za čas, ko mladi lahko odkrivajo in razvijajo individualna zanimanja, osebno identiteto ter se z eksperimentiranjem preizkušajo v različnih socialnih vlogah.

Pri tem navaja razne raziskovalce položaja mladine v Evropi in ZDA, ki so pokazali, da prostočasne možnosti mladim omogočajo razvoj različnih življenjskih stilov in potrošniških vzorcev, med katerimi so tudi taki, ki se upirajo prevladujočim kulturnim vzorcem. Nastran-Ule (1996: 79) meni, da je udejstvovanje mladih v prostem času v preteklosti neredko vodilo v nastanek različnih mladinskih skupin in mladinskih subkultur. Zato lahko oba analitska pojma, prosti čas mladih in mladinske subkulture, povežemo in obravnavamo njuna medsebojna razmerja.

Življenjski slogi mladih

Leta 1892 so na Čikaški univerzi ustanovili Oddelek za sociologijo in antropologijo, ki je bil prvi sociološki oddelek kakšne univerze na svetu. Ta oddelek je zastavil tudi celovit program preučevanja mladinskih kultur, njegovo dejavnost pa so kmalu neformalno poimenovali čikaška šola (Gelder in Thornton, 1997, str. 11–80; Brake, 1984, str. 30–57). Albert Cohen (1997, str. 44) je za izhodišče preučevanja subkultur uporabil predpostavko, da so vse človeške dejavnosti niz poskusov reševanja problemov. V ta kontekst je umestil tudi t. i. delinkventno ali prestopniško vedenje. Raziskovalci Oddelka za sociologijo Čikaške univerze so se posebej zanimali za najbolj manifestne oblike vedenja mladih, za mladostniške bande. Prve sodobne študije subkultur so se tudi zato ukvarjale s prestopništvom (Frith, 1986, str. 181–199; Brake, 1984, str. 17–25).

Brake (1984, str. 39) navaja sociologa Reuterja, ki je leta 1936 pisal, da mladostniki živijo v drugačnem svetu kakor odrasli in da ustvarjajo lasten družbeni red, ločen od sveta odraslih. Ameriški funkcionalistični sociolog Talcott Parsons je menil, da mladinska kultura razvije vrednote, nasprotne vrednotam sveta odraslih, ki so produktivno delo, prilagajanje rutini, odgovornosti. Mladi razvijejo lastne alternativne vrednote: zapravljanje, hedonistične prostočasne dejavnosti, neodgovornost. Parsons je sprva mladinsko kulturo razumel kot obrede prehoda meščanske mladine med njeno mladostno odvisnostjo in odraslo samostojnostjo. Pozneje je začel pisati o mladih kot o vrstniški skupini (Brake, 1984, str. 40). Številni so Parsonsa kritizirali in opozarjali, da s tem, ko je mladino pojmoval kot nekakšno amorfno vrstniško skupino, ni upošteval razrednega vidika. Hollingshead je recimo ugotavljal, da je vedenje mladih iz različnih razredov zelo raznovrstno in odvisno od subkulturnih obrazcev družine in soseske, še zlasti pa družbe, v kateri se je gibal mladostnik (Brake, 1984, str. 41).

Albert Cohen (1997, str. 48–49) je menil, da je odločilni pogoj za pojav nove kulturne oblike obstoj skupine med seboj učinkovito povezanih akterjev, ki se spoprijemajo s podobnimi problemi. En ali več akterjev te skupine lahko razvije nove oblike še ne preverjenih poskusov razreševanja problemov. Če se ti načini razreševanja za skupino pokažejo kot učinkovitejši od dotedanjih, jih bo skupina sprejela. To še ne pomeni, da se bodo problemi tudi zares rešili, dodaja Cohen, odločilno je subjektivno mnenje udeležencev. Res so učinki omenjenih primerov skupinskega reševanja problemov kratkotrajni, vendar je ločnica med njimi in drugimi, deklarirano obstojnejšimi oblikami reševanja problemov zelo tanka, meni Cohen.

Center za sodobne kulturne študije (*The Centre for Contemporary Cultural Studies*) na Univerzi v Birminghamu, ki je bil ustanovljen leta 1964, je v naslednjih desetletjih odločilno oblikoval metode analiz subkultur. V nasprotju s čikaško šolo, ki se je zanašala na empirično sociološko analizo, so si v birminghamskem centru privoščili ohlapnejši razlagalni pristop, oprt na izročilo literarne kritike. Tako so se osredotočali predvsem na razlage simbolnih pomenov preučevanih subkulturnih vzorcev vedenja in na njihove pojavne oblike. Mladina s svojim vedenjem nekaj sporoča. Po Rolandu Barthesu (2015) lahko mladinske subkulture beremo kot tekst ali znak. Njegove nastavke je konec sedemdesetih celovito razvil Dick Hebdige (1980).

Brake (1984) je razlikoval prestopniške subkulture, kulturniško uporništvo, reformistična gibanja in politično militantnost. Prestopniške subkulture so bile zlasti razvite med mladino delavskega razreda kot odzivi na kolektivno doživljane probleme. Kulturniško uporništvo se, trdi Brake, nanaša na kulturniški odpor proti prevladujoči razlagi stvarnosti. Reformistična gibanja so skupine pritiska, k politični militantnosti pa Brake uvršča politično militantne skupine, ki predlagajo radikalno rešitev (Brake, 1984, str. 20). Reformistična gibanja in politično militantne skupine sodijo v okvir civilnodružbenih akcij, njihove dejavnosti pa se organizirajo predvsem v okrilju nevladnih organizacij. Brake omenja tudi kategorijo spodobne mladine, torej mlade ljudi, ki jim uspe preživeti čas odraščanja brez vpletenosti v kakšno najstniško kulturo ali vsaj ne v tiste njene vidike, ki so videti deviantni ali celo delinkventni. Ti mladi ljudje, meni Brake, se lahko ukvarjajo z modnimi, ne pa nujno življenjskimi slogi. Deviantne subkulture pojmujejo to skupino kot negativni zgled, kot konformiste ali konvencionalno mladino (Brake, 1984, str. 34).

Mirjana Ule v zvezi s tem piše o treh značilnih načinih odgovorov mladih na različne življenjske situacije v sodobni družbi (Ule, Rener, Mencin Čeplak in Tivadar, 2000, str. 60): odgovori mladinskih subkultur; »tihan« in čim bolj brezkonfliktna integracija v družbo; in brezpogojno prilagajanje ali celo okrepitev vnaprej danih družbenih standardov, predsodkov in mentalitet. Če bi poskušal povezati to konceptualizacijo z analitskimi pojmi filister, boem in ustvarjalna oseba (Makarovič, 1986, str. 21; prim. Poštrak, 1994, str. 339), bi prvi odgovor opredelil kot odgovor ustvarjalne osebe, drugega kot boema in tretjega kot filistra. Vendar Mirjana Ule v nadaljevanju trdi, da so navedene tri skupine mladih tri precej različna mladostniška sredstva za predelovanje resničnosti: ironiziranje stvarnosti in njeno simbolno predelavo v nasprotje, konformno prilagajanje stvarnosti ob zavesti o izgubi globalne družbene perspektive in začasen izstop iz vsakdana v iluzorno skupnost, ker pomaga prebiti preostali čas (Makarovič, 1986, str. 61). Iz tega zornega kota bi prvi primer »predelovanja realnosti« lahko povezali s »kulturnim uporništvom«, drugega s »spodobno mladino« (Brake 1984: 20), tretjega pa z »begom pred resničnostjo« (prim. Rojek, 1995), vendar tudi z opredelitvijo, da so

subkultura ravnania pravzaprav poskusi razrešitve kolektivno izkušenih problemov, ki se porajajo iz protislovij družbene strukture, (in da) subkulture porajajo oblike kolektivne identitete, iz katere je mogoče doseči individualno identiteto, ki ni določena z razredom, izobrazbo in s poklicem. Ta rešitev je začasna, ni stvarna, je zgolj razrešitev na kulturni, simbolni ravni. (Brake, 1984, str. 15)

Raziskovalci birminghamskega centra subkulturi večinoma niso pripisovali sposobnosti za politično rešitev. Njenim simbolnim dejanjem niso pripisovali realne politične moči. Njen »odpor« se udejanja v sicer manj omejenem, a hkrati drugače omejujočem polju brezdolja, ne pa na področju dela.

Phil Cohen (1997, str. 94) je na začetku sedemdesetih preučeval pojav in razvoj ene bolj obstojnih, dolgotrajnih subkultur, skinheade. Menil je, da je razpad tradicionalne skupnosti in s tem konteksta socializacije pripomogel k pojavu novih oblik mladostniškega vedenja. Skinheadi bi naj povzemali nekatere

obrazce ali stereotipe delavstva in jih vnesli v nov kontekst. Opozoril je tudi na nova razmerja, nove odnose med starši in otroki in predlagal eno ključnih tez, ki so ostale vsaj celotno desetletje v središču zanimanja birminghamskega centra:

Latentna funkcija subkulture je, da izrazi in razreši, pa čeprav »magično«, protislovja, ki ostajajo skrita ali nerešena v kulturi staršev. (Cohen P, 1997, str. 94)

Cohen je menil, da so razne pojavne oblike mladih vsaka na svoj način poskus nadomestiti nekaj združevalnih sestavin, ki so se v kulturi njihovih staršev že razkrojile. Te novo ustvarjene združevalne sestavine so povezali s sestavinami, izbranimi iz drugih delov delavskega razreda, s tem pa so simbolizirali eno ali drugo možnost nasprotovanja svojemu položaju. Pojem subkulture, pravzaprav danega življenjskega sloga, sestavljenega iz več simbolnih podsistemov, je umeštil v širši kontekst življenja ali življenjskega sloga. Modi in skinheadi so bili dva različna odziva na delavsko življenje. Eden je poskus ločitve posameznika od njemu predpisanega mesta v razredu s prefinjenim distanciranjem. Gre za ironiziranje stvarnosti in njeno simbolno predelavo v nasprotje ali začasen izstop iz vsakdana v iluzorno skupnost, nekaj, kar pomaga prebiti preostali čas (prim. Ule, Rener, Mencin Čeplak in Tivadar, 2000, str. 61). Drugi je slavljenje mačizma in konzervativnih vrednot delavskega razreda. Torej brezpogojno prilagajanje ali celo okrepitev vnaprej določenih družbenih standardov, predsodkov in mentalitet (prim. Ule, Rener, Mencin Čeplak in Tivadar, 2000, str. 60).

Phil Cohen (1997, str. 95) razlikuje tri ravni analize subkultur. Prva je zgodovinska, ki poudarja posebno problematiko posameznega razreda. Druga je strukturna ali semiotična analiza subsistemov, njihovih izraznih načinov in dejanskih procesov njihovega spreminjanja. Tretja je fenomenološka analiza načina dejanskega življenja protagonistov subkulture. Na tej ravni nas zanima, kako zares živijo člani, pripadniki, privrženci subkulture. Kako akterji konkretno udeležujejo simbolne subsisteme. Ta raven analize je še posebej zanimiva za socialne delavce.

Več avtorjev iz birminghamskega centra je prav zato, ker so se osredotočali na analize subkultur v kontekstu razredne pripadnosti, povezovalo marksizem z Gramscijevimi tezami o hegemoniji (Hočevar in Lukšič, 2018). Ob tem so opozarjali na vlogo subkulture v zvezi z družbeno spremembo. Pripadniki določene subkulture se lahko vedejo drugače od svojih staršev in od nekaterih svojih vrstnikov, vendar pripadajo istim družinam, hodijo v iste šole, imajo enako delo, živijo na isti ulici s svojimi starši in vrstniki. V ključnih pogledih so v enakem položaju kot njihovi starši in vrstniki, ki niso pripadniki subkulture. Z življenjskim slogom lahko ponazarjajo drugačen kulturni odziv ali »rešitev« problemov, vendar jih pripadnost subkulturi ne more zavarovati pred determinirajočo matrico izkušenj in pogojev, ki oblikujejo življenje njihovega delavskega razreda v celoti.

Avtorji iz birminghamskega centra menijo, da subkulture niso samo »ideološke« konstrukcije. Med drugim subkulture osvojijo prostor vsaj relativne avtonomije, prostor kulture v soseski in družbenih ustanovah, resnični čas za oddih in rekreacijo, dejansko mesto na ulici ali uličnem vogalu (Clarke,

Hall, Jefferson in Roberts, 1997, str. 103). Skratka, vzpostavljajo nekakšen vzporedni ali, bolje rečeno, drugačen svet, drugačne strategije oblikovanja dane realnosti. Vedno je nekaj maneverskega prostora, znotraj katerega se lahko akterji gibljejo razmeroma avtonomno. Vendar subkulture ne morejo pomeniti razrešitve temeljnih družbenih napetosti in protislovij (*ibid.*, str. 104; prim. Rojek, 1995, str. 20–25).

Tudi Gillis (1999) opozarja na protislovje, ki je vsebovano v mladinskih subkulturah, namreč vprašanje kontinuitete in sprememb. Poudarja, da se moramo ob razmišljanju o zgodovini mladine osredotočiti na stičišče, kjer se pričakovanja mladih in starih dinamično prepletajo. Demografske in ekonomske razmere navaja kot primarne dejavnike pri oblikovanju zgodovinskih obdobj, skozi katera so mladinske tradicije prehajale že od 18. stoletja (*ibid.*, str. 8). Gillis navaja, da mladost kot samostojno pojmovano življenjsko obdobje, s tem pa mladostniki kot samostojna družbena skupina, v sodobnem pomenu vznikne šele v industrijski družbi. Med pglavitnimi dejavniki je bilo obvezno šolanje, ker je zamaknilo vstop na trg dela (*ibid.*, str. 17). S šolanjem so posredno ali neposredno povezane prve dokumentirane sodobne oblike združevanja mladih, ki bi jih že lahko označili kot svojevrstne subkulture ali vsaj njihove zametke. To so bile razne bratovščine, od tistih, organiziranih na šolah, med študenti, do tistih med obrtniškimi vajenci (*ibid.*, str. 34–47).

Raziskovalci iz birminghamskega centra bi se naj po mnenju Stanleyja Cohena (1997) preveč osredotočali na razlage, povezane s pojmom odpora in upora. Šele feministična kritika, recimo Angele McRobbie (1990; McRobbie in Garber, 1997), je opozorila tudi na druge vidike in jih problematizirala. Ne nazadnje je subkultura, kot vsaka oblika kulture, ne samo v antropološkem pomenu, nekakšen poskus spoprijemanja s svetom, razlaganja sveta, konstruiranja sveta, ustvarjanje strategij preživetja ipd. Mimogrede, Angela McRobbie se je, ob – v študijah subkultur – dovolj obravnavanih vidikih življenjskega sveta mladih (družina, šola, vrstniki, vrednote, mediji) osredotočila na analizo vidikov, povezanih z vprašanjem položaja fantov in deklet v določenem sub/kulturnem kontekstu, torej z vprašanjem spola.

Frith (1986) poudarja, da ima življenjski slog, povezan s subkulturo, pri posameznih mladostnikih različne pomene. Nekateri tako rekoč od jutra do večera, nenehno, doma in v šoli ali službi, namenjajo pozornost negovanju vidikov subkulturnega sloga življenja. Drugim je to način zabave za konec tedna, tretjim le občasen izlet, dogodivščina. Del vsebine njihovega prostega časa.

Ranljivi mladostniki

Prosti čas mladih je del njihovega življenjskega sveta. Je simbolni in konkretni prostor, v katerem lahko socialni delavci pridemo v stik in vzpostavimo socialnodelovni odnos z ranljivimi mladostniki v drugačnem kontekstu, kot ga vzpostavljamo v institucionalnih okvirjih družbenih institucij, od centrov za socialno delo do socialnih in vzgojno izobraževalnih zavodov.

Življenjski svet mladostnika je kompleksen simbolni svet, v katerem se mladostnik poskuša čim bolje znajti. Za ta namen razvije različne oblike

ravnanja, strategije življenja ali preživetja. Z izrazom strategija preživetja pojmem vse tiste oblike, načine ali vzorce ravnanja, vedenja, delovanja, komuniciranja itd., ki jih je določena oseba razvila v dosedanem življenju (prim. Poštrak, 2001, str. 214–215). Strategije ravnanja ali preživetja razvije oseba na podlagi svojih predstav o resničnosti in razlag o pomenih dogajanja. Svoje predstave si ustvari ali konstruira z razlagami simboliziranih vsebin, ki jih ji posredujejo drugi in jih je ponotranjila (prim. Mead, 1934; Poštrak, 1994).

Življenjski svet mladostnika lahko vsebuje vidike, ki ga ogrožajo in povzročajo njegovo izpostavljenost tveganjem, ranljivost. Izraz »socialna ranljivost« so skovali belgijski raziskovalci Van Kerckvoorde, Vetterburg in Walgrave in z njim »označili posameznike, ki so, kadar so v stiku z družbenimi institucijami, bolj izpostavljeni njihovemu nadzoru in sankcijam, kot pa imajo od institucionalnega poseganja koristi« (prim. Ule, Renner, Mencin Čeplak in Tivadar, 2000, str. 44). Kot ranljive mladostnike pojmemo tiste, ki so izpostavljeni negativnim delovanjem dejavnikov iz njihovega življenjskega sveta. Pojem povezujemo s konceptom socialne izključenosti. Tanja Renner (2000, str. 116) sicer navaja, da je pojem

v evropsko socialno politično govorico vpeljala Evropska komisija leta 1989 naslanjajoč se na francoski pojem iz leta 1974 ter z njim najprej označevala »skupine ljudi, ki jih ne pokriva socialno zavarovanje«.

In opozarja (*ibid.*), da se je v devetdesetih letih 20. stoletja

pojem in njegova uporaba kot požar razširila v politično korektno govorico evropskih institucij in v strokovne, predvsem sociološke in socialno politične diskurze, ne da bi bil koncept sam kdaj zares predmet natančne analize.

Kljub nejasnosti pojma ga uporabljamo za označevanje deprivilegiranega, marginaliziranega položaja posameznih družbenih skupin, tudi ranljivih mladih. Ob tem uporabljamo še pojem »mladi v družbi tveganj in negotovosti« (prim. Ule, Renner, Mencin Čeplak in Tivadar, 2000, str. 15).

Življenjski svet mladih opredeljujemo s pomočjo konceptov, kot je »dejavniki odraščanja« (Poštrak, 2007a, 2007b, 2011a, 2015; prim. Ule, Renner, Mencin Čeplak in Tivadar, 2000; Šelih, 2000). Večina avtorjev navaja pet dejavnikov: *spol, družina, šola, vrstniki, vrednote*. Nekateri pišejo o štirih sklopih: individualne značilnosti, družina, šola in skupnost (Whyte, 2009, str. 46). Metka Kuhar (2007, str. 457) recimo meni, da na prostočasne dejavnosti vplivajo raznovrstni dejavniki, kot so:

motivacija, potrebe, kompetentnost, starost, spol, družbeni sloj, kupna moč, mobilnost, legalne in starševske omejitve itd.

Nekateri slovenski avtorji so na začetku sedemdesetih let 20. stoletja poudarjali pomen družine, šole in družbe: »Problem izvira torej iz otroka samega, iz njegove družine, iz šole in iz družbe v celoti ...« (Galeša, Gartner, Palir 1972: 75). In kot pomembno okoliščino dodajali spol (*ibid.*: 252):

Naše ugotovitve in misli se nanašajo na dečke, kajti v opisanih mehanizmih nastopa spol kot pomemben faktor: dečki precej drugače reagirajo na frustracijo kot deklice.

Katja Vodopivec (1960, str. 7; prim. Poštrak, 1987, str. 277) je še desetletje pred tem navajala,

da lahko stori mladoletnik kaznivo dejanje ali (1.) iz želje, da zadovolji svoje potrebe – torej ga sproži motivacijski mehanizem; ali (2.) zaradi sproščanja čustvene napetosti, ki se je razvila zato, ker mladoletnik dalj časa ni mogel primerno zadovoljiti svojih potreb ali ker je bil pritisk okolja nanj premočan ...

Večina mladoletnih »delinkventov« bi naj bila torej frustrirana.

Frustracije lahko izvirajo iz somatskih ali psihičnih neskladnosti, ki so lahko ali prirojene ali zaradi neugodnih vplivov okolja pridobljene ali pa so neposredna posledica neugodnih razmer, v katerih je mladoletnik živel ... (Vodopivec, 1960, str. 8)

Pomenljivo je, da raziskava, o kateri poroča Blanka Tivadar, ne kaže neposredne povezave med družinskimi problemi in prestopniškim vedenjem mladih (v: Ule, Rener, Mencin Čeplak in Tivadar, 2000, str. 163). Ti rezultati bi lahko vodili v vsaj štiri različne sklepe: da so odnosi staršev do otrok za nastanek prestopništva nepomembni; da so anketiranci neiskreno odgovarjali na vprašanja o starševski podpori in (ali) prestopniškem ravnanju; da imajo otroci, ki živijo v nepodpornih družinah, zunaj njih vsaj eno referenčno odraslo osebo, ki blaži negativni vpliv slabih odnosov s starši; in da slabi odnosi staršev do otrok vplivajo na prestopništvo, ki nastane do 14. leta, po tej starosti pa postanejo pomembnejši drugi dejavniki, recimo druženje z delinkventnimi vrstniki. Ob tem prestopništvo ni le posledica slabega odnosa staršev do otrok, ampak tudi njegov vzrok, saj dodatno slabi že tako krhke čustvene vezi med starši in otroki (Ule, Rener, Mencin Čeplak in Tivadar, 2000, str. 164).

Blaž Mesec na podlagi izsledkov dveh raziskav, ki sta bili narejeni sredi šestdesetih in sredi sedemdesetih let 20. stoletja, ugotavlja, da se t. i. mladoletni prestopniki ne vključujejo v organizirane oblike preživljanja prostega časa, tudi če te obstajajo. Ne vključujejo se niti v bolj neformalne in neobvezne dejavnosti, kot so plesi in mladinski klubi. Za to navaja dva razloga:

na eni strani se mladostniki ne želijo včlaniti, ker bi se morali podrežati redu v teh organizacijah, po drugi pa jih organizacije in drugi mladinci sami zavračajo, ker vnašajo nered in motijo ustaljeno delovanje teh organizacij. (Hočevnar in Mesec, 1981, str. 54)

Ob tem se vpraša, ali je ustaljeni način delovanja teh prostočasnih organizacij res najustrežnejši, ali nima celo ključnih pomanjkljivosti. Ostaja torej vprašanje: kako v zanje primerno obliko prostočasne dejavnosti vključiti ogrožene mladostnike? Nastavke za ustrezne pristope ponuja Albert Mrgole (2003) s konceptom neformalnega delo z mladostniki. Podobno razmišlja Brian Belton (2010, str. 66). Strokovnjaki naj bi skupaj z mladostniki soustvarjali programe preživljanja prostega časa. Ogroženi mladostniki v tem pristopu pri vzpostavljanju programa prostočasne dejavnosti sodelujejo že od začetka.

Prosti čas je s tega zornega kota za socialne delavce pomemben zaradi več razlogov: v prostem času se lahko manifestirajo stiske in težave mladostnika, ki odrašča v zanj obremenjujočem, škodljivem, neustreznem okolju.

Strokovnjaki lahko torej v prostočasni dejavnosti prepoznavamo znamenja, simptome, ki nas opozarjajo, da je mladostnik v stiski. V prostem času, torej pri načrtovanju in organiziranju prostočasne dejavnosti, lahko tudi vplivamo na psihosocialni položaj mladostnika. Lahko ga vključimo ali mu ponudimo programe in dejavnosti, ki podpirajo njegove pozitivne potenciale.

Strokovno delo z mladostniki pa zahteva, kot trdi Blaž Mesec: »strpnost, odprtost, budnost in jasne strokovne koncepte« (Hočevnar in Mesec, 1981, str. 68). O načelih strokovnega dela z ranljivimi mladimi, o strokovnih konceptih, metodah, tehnikah in pristopih – tudi v kontekstu prostega časa – sem več pisal na drugih mestih (Poštrak, 2003, 2007a, 2007b, 2011a, 2011b, 2015), zato in zaradi pomanjkanja prostora tu o tem ne bom več pisal. V zadnjem delu prispevka bom namreč predstavil ključne programe in projekte, povezane s strokovnim delom z ranljivimi mladostniki od srede sedemdesetih let do devetdesetih let 20. stoletja, v katerih so imeli ključno vlogo strokovnjaki s takratne Višje šole za socialno delo, zdajšnje Fakultete za socialno delo. Nekateri od takrat zastavljenih programov – v raznih oblikah – še vedno potekajo ali so bili vsaj izhodišče za zdajšnje programe.

Primeri socialnega dela z mladimi v prostem času od sredine sedemdesetih do devetdesetih let in pozneje

Sredi sedemdesetih let 20. stoletja se je, kot piše Blaž Mesec (1990, str. 5):

na robu družbene pozornosti, na področju dela z motenimi otroki in mladino, na področju dela z mladino v prostem času in zunaj vzgojnoizobraževalnih institucij, začelo pravo gibanje, v okviru katerega so mladi prostovoljci, večinoma študentje humanističnih smeri, skupaj s strokovnjaki delali z otroki in mladino v prostem času, v okviru različnih projektov, po načelih nerepresivnega, k demokratičnim vrednotam usmerjenega, socialnoterapevtskega in socialnopedagoškega skupinskega dela.

Bernard Stritih (1992, str. 167) dodaja, da je takrat eden njegovih poglavitnih ciljev »ustrezal želji po razvijanju novih oblik skupinskega dela in novih pristopov pri delu z otroki in mladino«. To je bil odmev intenzivnih procesov iz šestdesetih let, tako družbenih gibanj in idejnih tokov kot – tudi paradigmatičnih – premikov in prelomov v okviru družboslovja. Blaž Mesec (1990, str. 5) piše:

Imel sem srečo, da sem bil v bližini, ko se je začelo to vrenje, in da sem v času, ko bi kaj lahko postal instrument »usmerjanja«, lahko sodeloval v dogajanju, ki je konec koncev vodilo k sproščanju v zapletenih labirintih človekove duševnosti in medosebnih odnosov ujete življenjske energije, k prijaznim, pristnim, neposrednim in sodelovalnim odnosom v delujočih skupnostih, k več toplini in radosti, kot je bilo mogoče doživeti v »uradnih« vzgojnih in izobraževalnih ustanovah.

Tudi Bernard Stritih (1992, str. 141–147) se je navezal na »zgodovinsko pomemben premik leta 1968«. Na koncu šestdesetih let 20. stoletja se je »v edukaciji pod mentorstvom dr. Otta Wilferta usposobil za vodenje izkustvenih treningov skupinskega dela« (*ibid.*: 3). Povsem novo področje za uporabo teh

oblik dela se mu je odprlo, ko ga je leta 1975 dr. Anica Kos-Mikuž, takrat vodja Pedopsihiatrične ambulante Pediatrične klinike v Ljubljani, povabila k sodelovanju v akcijsko-raziskovalnem projektu Terapevtska kolonija na Rakitni. Naslednjo pomlad se je v dogajanje vključil Blaž Mesec, da bi kot metodolog pomagal pri načrtovanju raziskovalnega dela. Ob tem se Mesec spominja, da so na sestankih skupine študentov, prostovoljnih vzgojiteljev »med drugim prav zagreto razpravljali tudi o metodoloških vprašanjih, povezanih z razliko med akcijskim in ‚tradicionalnim‘ raziskovanjem« (Mesec, 1990, str. 6).

Leta 1976 se je pridružil eni od čet odreda Črni mrav v ljubljanskih Mostah »in še kar uspešno delal z mladimi«, kot pravi sam (*ibid.*). Jeseni leta 1977 se je v odred vključila še skupina strokovnjakov v okviru projekta Štepanjsko naselje, ki ga je izvajal Inštitut za sociologijo, nosilec pa je bil Bernard Stritih. Vzporedno so na takratni Višji šoli za socialne delavce v redni študijski program vključili prostovoljno delo študentov. Spomladi 1980 je Višja šola za socialne delavce začela izvajati akcijsko-raziskovalni projekt o delu študentov z otroki v krajevni skupnosti (*ibid.*).

Sočasno s temi projekti je leta 1976 Kriminološki inštitut začel »akcijski eksperiment z mladoletnimi prestopniškimi grupacijami«. Leta 1980 se je začelo prvo tesnejše sodelovanje Kriminološkega inštituta in petih ljubljanskih centrov za socialno delo. Strokovnjaki s centrov za socialno delo so v projekt vključili tudi študente prostovoljce Višje šole za socialne delavce. Leta 1981 sta se formirali dve delovni skupini, na Centru za socialno delo Ljubljana Šiška in Centru za socialno delo Ljubljana Bežigrad. Ena od zamisli je bila tudi delo v mladinskem klubu Zgornja Šiška (prim. Dragoš in Poštrak, 1981, str. 52–53). Skupina strokovnjakov in prostovoljcev, študentk in študentov Višje šole za socialne delavce, smo poskušali obuditi medtem zamrlo dogajanje v enem bolj znanih slovenskih mladinskih klubov, ki je bil pred tem odmeven po svoji dejavnosti. Iz današnje perspektive bi lahko naš poseg in svojo vlogo pri tem opisal kot »viseње na terenu«, kot nereflektirano skupnostno akcijo in terensko delo v institucionalnem prostoru mladinskega kluba (Milošević Arnold in Urh, 2007). Mimogrede, pozneje, po našem odhodu iz kluba, so ga zasedli mladi iz soseščine, ki so bili večinoma pripadniki takrat porajajoče se s punkom povezane subkulture hard core (Bavčar, 1984).

Po prvi terapevtski koloniji na Rakitni leta 1975 so sledile druga leta 1976 in dve na Pohorju (1976 in 1979). Med letoma 1976 in 1978 je potekal projekt Pomoč učencem s specifičnimi učnimi težavami, med letoma 1977 in 1980 Projekt Štepanjsko naselje: delo s taborniki, v letih 1980 in 1981 pa delo z otroki v krajevni skupnosti Urške Zatler, Ljubljana-Bežigrad, in na Osnovni šoli Danile Kumar.

Blaž Mesec je pozneje vse projekte – kolonije, pomoč učencem, delo s taborniki in delo z otroki na ploščadi (Mesec, 1990, str. 335) – metodološko obdelal in opisal kot akcijske raziskave, pri tem pa je za izhodišče uporabil t. i. skupnostno psihologijo (*ibid.*: 14–15). Za skupnostno psihologijo, kot se je razvila v ZDA, pravi, da je »nastala iz dveh virov: iz gibanja za skupnostno mentalno zdravje (*community mental health movement*) in iz boja proti revščini« (*ibid.*: 15). Najpomembnejše spodbude za razvoj skupnostne psihologije so

po sodbi ameriških avtorjev samih: oblikovanje teoretskih podlag preventive, nezadovoljstvo z dotedanjimi koncepti duševne bolezni, z neučinkovitostjo psihoterapije in naravo duševnih bolnišnic, kritika družbene neenakosti v porazdelitvi in dostopnosti služb, pomanjkanje kadrov in neustreznost poklicnih vlog (*ibid.*: 16).

Mesec poleg tega navaja štiri osnovne pojme skupnostne psihologije: ekosistemska perspektiva, oprta na sistemsko teorijo in humano ekologijo; preventiva; obremenilne situacije; družbeni sloj in socialna opora (*ibid.*: 28–49). Blaž Mesec za omenjene projekte pravi: »Nad projekti, ki sem jih upošteval v tej raziskavi, do sedaj nismo imeli sistematičnega pregleda« (*ibid.*: 115). Bernard Stritih (1992, str. 3) pa ob tem omenja, da so se teoretski koncepti »razvijali na presečišču socialnega dela, pedagogike, psihologije in psihiatrije«. Mesec (1990, str. 49–61) je projekte umestil še v kontekst skupnostne intervencije, Stritih (1992, str. 9) pa je poudarjal vidike skupinske dinamike in skupinskega dela. Projekte je Mesec opredelil kot »organizacijske sisteme s svojo strukturo in dinamiko odnosov znotraj sistema in med sistemom in okoljem« (*ibid.*: 116). Njihove cilje je opisal kot »praktične socialnoterapevtske in socialno integracijske cilje« (Mesec, 1990, str. 116) in jih umestil v okvir akcijskega raziskovanja (*ibid.*: 62–114).

Podobno je Stritih (1992, str. 159) terapevtsko kolonijo opisoval »kot akcijsko raziskavo na meji med družino, šolo in neformalno sfero«. Iz podrobnih opisov in analiz dogajanj lahko razberemo pristope, ki jih Mesec na enem mestu imenuje »antiavtoritarna vzgoja«, (Mesec, 1990, str. 144), Stritih pa uporabi še izraz »neavtoritarni« način dela (Stritih, 1992, str. 159). Drugje Mesec omenja še te »stile vodenja«: refleksijski, pedagoški, aktivistični in suportivni (Mesec, 1990, str. 251), Stritih pa navaja temeljna načela, ki naj bi jih upoštevali udeleženci terapevtskih kolonij: demokratičnost, prostovoljno delo, nehierarhičnost odnosov, transparentnost dogajanja, odsotnost vseh prostorskih ovir in ovir v medsebojnih odnosih in komunikacijah, toleranten odnos do motenj in simptomov (Stritih, 1992, str. 162).

Zanimiv in vreden posebne obravnave je Projekt Štepanjsko naselje: delo s taborniki 1977–1980 (*ibid.*: 191–215). V njem so strokovnjaki z Višje šole za socialne delavce in v sodelovanju s še nekaterimi drugimi strokovnjaki in prostovoljci ustanovili novo, samostojno enoto ali taborniški odred. Tu se spomnimo opazk prej navedenega Chrisa Rojeka, ki je taborniške organizacije razumel v kontekstu programov socialne kontrole (Rojek, 1995, str. 14).

Zelo zanimiv je tudi primer dela z otroki v krajevni skupnosti in šoli v Mestni občini Ljubljana Bežigrad, ki ga lahko dodatno analiziramo še z zornega kota terenskega dela v javnem prostoru in socialnega dela v skupnosti (Milošević Arnold in Urh, 2007).

Bernard Stritih je pozneje tabore opredelil kot »kompleksni avtopoetski sistem« (Stritih idr., 1992) in svoje raziskovalno delo umestil v kontekst tradicije akcijskega raziskovanja, poudaril pa je tudi pomemben vpliv t. i. teorije kompleksnih sistemov oz. znanosti o kompleksnosti. Ob tem je obdobje 1975–1976 opisal kot »akcijsko-sociološko konstrukcijo raziskovalnega problema in neavtoritarno-skupinski obravnavni model«, čas 1977–1980 je obdobje *razmaha*

dejavnosti, organizacijskih sprememb in teoretske zmede, za obdobje 1980–1985 navaja vpliv *dinamične psihiatrije* kot terapevtsko-obravnavne doktrine dela in »pomen *doživetja* dinamične psihiatrije kot *družbenega gibanja*«, za obdobju 1986–1989 pa vpliv *sistemske teorije* kot metateorije ter omenja obravnavni model *samoorganizacije* in *samopomoči* (*ibid.*, str. 189; Stritih, 1992, str. 158). Z otroki in mladimi je delal v okviru taborov, počitniških letovanj otrok s psihosocialnimi težavami skupaj z njihovimi vrstniki brez posebnih težav v projektih psihosocialne pomoči otrokom s težavami in podobno (Stritih idr., 1992, str. 185) in ugotavljal, da so se

vedno znova znašli v vrtnčastem toku doživetij, ki so imela za večino udeležencev kvaliteto neobičajne intenzivnosti in novosti. Po teh doživetjih za mnoge prav nič ni bilo več tako, kot je bilo prej. Tako je prihajalo do sprememb praktično v vseh strukturah naše mreže oz. dejavnosti. (*ibid.*, str. 187)

Sklep

Prelomni dogodki v šestdesetih letih 20. stoletja na družbenem področju – od družbenih gibanj do političnih, strokovnih in znanstvenih sprememb in prelomov – so bila podlaga, izhodišče, tudi vir navdiha za razvoj zamisli, novih razlag in teorij v vseh družbenih vedah, od ekonomije in sociologije do pedagogike, psihologije in antropologije. Vsi ti novi premisleki so opazni tudi v intenzivno razvijajoči se vedi socialnega dela v Sloveniji. Od jasnih ali vsaj na videz deklarirano jasnih konceptov do pojmovne zmede.

Projekti na področju socialnega dela z mladimi od sredine sedemdesetih let 20. stoletja so bili tesno povezani s takrat Višjo šolo za socialne delavce. Nosilci so, kot sami navajajo (Mesec, 1990; Stritih, 1992), izhajali večinoma iz okvirjev s psihologijo povezanih pristopov, oprtih na sistemsko teorijo, od skupnostne psihologije (Mesec, 1990) do metod skupinskega dela (Stritih, 1992), ki so jih pozneje – ko so o svojem početju razmišljali – umeščali v takrat porajajoče se pristope v okviru šole kibernetike psihoterapije (Stritih, 1992, str. 331), avtopoetskih sistemov, epistemologije, kibernetike drugega reda itd. in na tej podlagi tudi ponujali izdelane predloge postopkov strokovnega socialnega dela (Stritih, 1992, str. 352–358).

Takrat zastavljeni procesi se še niso iztekli. Nanje vezani raznovrstni novi teoretski koncepti – nekateri jim rečejo kar »postmoderni paradigmatski prelom« (Čačinovič Vogrinčič, Kobal in Možina, 2005: 11; Poštrak, 2015, 2018) – še vedno omogočajo razvoj spoznanj, zamisli in dejavnosti na področju socialnega dela z mladimi.

Socialni delavci torej posegamo na področje t. i. prostega časa ali brezdelja mladih s temi nameni in cilji: podpreti mladostnike – posebej ranljive mladostnike, mladostnike s številnimi izzivi, mladostnike s tveganimi vedenji – pri odraščanju, v času katerega jim pomagamo čim ustrezneje in učinkoviteje nevtralizirati primanjkljaje in razreševati težave, s katerimi se srečujejo zaradi posledic družbene neenakosti, diskriminiranosti, marginaliziranosti, revščine in zaradi njih skrhanih in neustreznih medosebnih odnosov v družini, sorodstveni skupini in skupnosti.

Na vse to so se osredotočali tudi primeri strokovnega dela z ranljivimi mladostniki v obravnavanem obdobju od sredine sedemdesetih let do devetdesetih let 20. stoletja. Nekateri od teh programov ali njihovi nasledniki se še vedno izvajajo v različnih oblikah.

Viri

- Barthes, R. (2015). *Mitologije*. Ljubljana: Založba Krtina.
- Bavčar, I. (ur.) (1984). *Punk pod Slovenci*. Ljubljana: Republiška konferenca ZSMS.
- Belton, B. (2010). *Radical youth work*. Dorset: Russell House Publishing.
- Bourdieu, P. (1984). *Distinction: a social critique of the judgement of taste*. Massachusetts: Harvard University Press.
- Brake, M. (1984). *Sociologija mladinske kulture in mladinskih subkultur*. Ljubljana: Krt.
- Clarke, J., Hall, S., Jefferson, T., & Roberts, B. (1997). Subcultures, cultures and class. V: K., Gelder, & S., Thornton (ur.), *The subcultures reader*. London, New York: Routledge.
- Cohen, A. K. (1997). A general theory of subcultures. V: K., Gelder, & S., Thornton (ur.), *The subcultures reader*. London, New York: Routledge.
- Cohen, P. (1997). Subcultural conflict and working-class community. V: K. Gelder, & S. Thornton (ur.), *The subcultures reader*. London, New York: Routledge.
- Cohen, S. (1997). Symbols of trouble. V: K., Gelder, & S., Thornton (ur.), *The subcultures reader*. London, New York: Routledge.
- Čačinovič Vogrinčič, G., Kobal, L., Mešl, N., & Možina, M. (2005). *Vzpostavljanje delovnega odnosa in osebne stika*. Ljubljana: Fakulteta za socialno delo.
- Černigoj-Sadar, N. (1991). *Moški in ženske v prostem času: socialne in psihološke dimenzije preživljanja prostega časa*. Ljubljana: Založba Sophia.
- Dragoš, S., & Leskošek, V. (2003). *Družbena neenakost in socialni kapital*. Ljubljana: Mirovni inštitut, Inštitut za sodobne družbene in politične študije.
- Dragoš, S., & Poštrak, M. (1981). *Prostovoljno socialno delo v mladinskem klubu*. Diplomski naloga. Ljubljana: VŠSD.
- Frith, S. (1986). *Zvočni učinki*. Ljubljana: Krt.
- Galeša, M., Gartner B., & Palir R. (1972). *Vzroki osipa v osnovni šoli*. Maribor: Založba Obzorja.
- Gelder, K., & Thornton S. (ur.) (1997). *The subcultures reader*. London, New York: Routledge.
- Gillis, J. R. (1999). *Mladina in zgodovina: tradicije in spremembe v evropskih starostnih odnosih od 1770 do danes*. Šentilj: Aristej.
- Hebdige, D. (1980). *Potkultura: značenje stila*. Beograd: Pečat.
- Hočevar, F., & Mesec B. (1981). *Prosti čas*. Ljubljana: ZKOS.
- Hočevar, M., & Lukšič I. (2018). Razmerje med hegemonijo in ideologijo v Gramscijevi politični teoriji. *Teorija in praksa*, 55(1), str. 6–26.
- Kristančič, A. (1995). *Svetovanje in komunikacija*. Ljubljana: Združenje svetovalnih delavcev Slovenije, AA Inserco.
- Kristančič, A. (2007). *Svoboda izbire – moj prosti čas*. Ljubljana: Združenje svetovalnih delavcev Slovenije, AA Inserco.
- Kuhar, M. (2007). Prosti čas mladih v 21. stoletju. *Socialna pedagogika*, 11(4), str. 453–472.
- Lešnik, R. (1982). *Prosti čas*. Maribor: Založba Obzorja.
- Makarovič, J. (1986). *Sla po neskončnosti*. Maribor: Založba Obzorja.
- Marx, K. (1852). The Eighteenth Brumaire of Louis Bonaparte. Dostopno 10. 12. 2019 s <https://www.marxists.org/archive/marx/works/1852/18th-brumaire/ch01.htm>

- McRobbie, A. (1990). Settling accounts with subcultures: a feminist critique. V: S., Frith, & A., Goodwin (ur.). *On record: rock, pop, & the written word*. London: Routledge.
- McRobbie, A., & Garber J. (1997). Girls and subcultures. V: K., Gelder, & S., Thornton (ur.), *The subcultures reader*. London, New York: Routledge.
- Mead, G. H. (1934). *Mind, self and society*. Chicago: Chicago University Press.
- Mesec, B. (1990). *Akcijskoraziskovalni projekti kot oblika skupnostnopsiholoških intervencij: skupinska in organizacijska dinamika ter metodološka problematika socialnoterapevtskih akcijskih raziskovalnih projektov v Sloveniji 1975–1980*. Doktorska disertacija. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- Milošević Arnold, V., & Urh. Š. (ur.) (2007). *Terensko delo: priročnik*. Ljubljana: Fakulteta za socialno delo.
- Mrgole, A. (1999). *Malopridna mladež med zaščitniki in preganjalci*. Ljubljana: Založba *cf.
- Mrgole, A. (2003). *Kam z mularijo? Načela kakovosti neformalnega dela z mladimi*. Maribor: Aristej.
- Nastran-Ule, M. (ur.) (1996). *Mladina v devetdesetih: analiza stanja v Sloveniji*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.
- Poštrak, M. (1987). Nekaj izhodišč za delo na področju preprečevanja odklonskih pojavov med mladimi na Centru za socialno delo občine Ljubljana-Center. *Socialno delo*, 26(4), str. 274–283.
- Poštrak, M. (1994). V znamenju trojstev. *Socialno delo*, 33(4), str. 325–342.
- Poštrak, M. (2001). Antropološki zorni kot. *Socialno delo*, 40(2–4), str. 207–229.
- Poštrak, M. (2003). Kaj posebnega lahko ponudi socialno delo pri delu z mladimi. *Šolsko svetovalno delo*, VIII(3/4), str. 26–33.
- Poštrak, M. (2007a). Uporaba ustvarjalnih pristopov pri delu z otroki in mladostniki. *Šolsko svetovalno delo*, XII(1/2), str. 11–17.
- Poštrak, M. (2007b). Preventivna funkcija prostega časa. V: A., Kristančič (ur.), *Svoboda izbire – moj prosti čas*. Ljubljana: A.A. Inserco d.o.o. svetovalna družba (str. 147–165).
- Poštrak, M. (2011a). Prispevek socialnega dela pri preprečevanju opuščanja šolanja. V: P., Javrh (ur.), *Obrabi pismenosti: spoznanja o razvoju pismenosti odraslih*. Ljubljana: Andragoški center Slovenije (str. 202–218).
- Poštrak, M. (2011b). Refleksija metod dela z mladimi z vidika socialnega dela. V: M., Kuhar, & Š., Razpotnik (ur.). *Okviri in izzivi mladinskega dela v Sloveniji*. Ljubljana: Pedagoška fakulteta.
- Poštrak, M. (2015). Koncepti socialnega dela z mladimi. *Socialno delo*, 54(5), str. 271–280.
- Poštrak, M. (2018). Dometi socialno konstruktivističnega modela socialnega dela. *Socialno delo*, 56(2), str. 133–148.
- Reiner, T. (2000). Ranljivost, mladi in zasebno okolje. V: M., Ule, T., Reiner, M., Mencin Čeplak, & B., Tivadar, *Socialna ranljivost mladih*. Ljubljana: Založba Aristej.
- Rojek, C. (1995). *Decentring leisure: rethinking leisure theory*. London: Sage Publications, Ltd.
- Skaberne, B. (ur.) (1960). *Življenjske razmere delinkventne mladine*. Ljubljana: Univerzitetna založba.
- Stritih, B. (1992). *Skupinsko delo v procesu psihosocialne pomoči: razvijanje obravnavanega modela in sistemsko-teoretska analiza*. Doktorska disertacija. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- Stritih, B., Andrejek, M., Babič M., Bregant-Možina, N., Cotič, V. ... Vovk-Pezdir, A. (1992). Tabor kot kompleksni avtopoetski sistem. *Socialno delo*, 31(1–2), str. 185–189.
- Šelih, A. (ur.) (2000). *Prestopniško in odklonsko vedenje mladih – vzroki, pojavi, odzivanje*. Ljubljana: Bonex.
- Tomc, G. (1989). *Druga Slovenija: zgodovina mladinskih gibanj na Slovenskem v 20. stoletju*. Ljubljana: Krt.
- Tomc, G. (1994). *Profano*. Ljubljana: Krt.
- Ule, M., Reiner, T., Mencin Čeplak, M., & Tivadar, B. (2000). *Socialna ranljivost mladih*. Ljubljana: Založba Aristej.

- Vodopivec, K. (1959). *Priročnik iz metodike socialnega dela*. Ljubljana: Šola za socialno delo.
- Vodopivec, K. (1960). Namen ankete o družini. V B. Skaberne, Življenjske razmere delinkventne mladine. Ljubljana: Inštitut za kriminologijo pri Pravni fakulteti v Ljubljani.
- Whyte, B. (2009). *Youth justice in practice: making a difference*. Bristol: The Policy Press.